INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENTIFIC RESEARCHERS
ISSN: 3030-332X Impact factor: 9,493 Volume 17, issue 1, Aprel 2026
https://wordlyknowledge.uz/index.php/IJSR worldly knowledge
Index: google scholar, research gate, research bib, zenodo, open aire.
https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG
https://www.researchgate.net/profile/Worldly-Knowledge
https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3030-332X

“NAHV-I MIR” ASARINING TUZILISHI

G'ulomov Saida'zamxon

Yangi Asr universiteti

Tel raqam: 99 720 21 36

cleverstudent44@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqolada klassik arab tili nahvi (sintaksisi) bo‘yicha mashhur qo‘llanma hisoblanmish “Nahv-i Mir” asarining tuzilishi, uning ilmiy-pedagogik xususiyatlari va Movarounnahr madrasalaridagi o‘rni chuqur tahlil qilindi. Asar muallifi Mir Sayyid Sharif Jurjoniy (740–816 hijriy / 1339–1414 milodiy) tomonidan fors tilida yozilgan bo‘lib, arab grammatikasining asosiy qoidalarini sodda va ixcham shaklda bayon etadi. Maqolada asarning umumiy tuzilishi, 20 ta darsdan iborat bo‘limlari, har bir bo‘limning mazmuni va o‘zaro bog‘liqligi, shuningdek, asarning ta’limiy ahamiyati va keyingi davrlar grammatika darsliklariga ta’siri yoritilgan. Tadqiqotda tarixiy manbalar, asarning ingliz va o‘zbekcha tarjimalari hamda o‘rta asr arab tili o‘qitish tajribasi asos qilib olingan. Maqola arab filologiyasi, ta’lim tarixi va tilshunoslikka qiziqqan mutaxassislar uchun mo‘ljallangan.

Kalit so‘zlar

Nahv-i Mir, arab nahvi, sintaksis, Mir Sayyid Sharif Jurjoniy, madrasa ta’limi, Movarounnahr arabistikasi, grammatik qoidalar, i’rob, amil, jumla tuzilishi.

Kirish. Arab tili nahvi – arab grammatikasining sintaksis bo‘limi bo‘lib, so‘zlarning gapdagi o‘zaro munosabati, ularning i’rob (e’rob) holatlari va gap tuzilishini o‘rganadi. Bu ilm islomiy ta’lim tizimida asosiy fanlardan biri hisoblanadi, chunki Qur’on, hadis va fiqh matnlarini to‘g‘ri tushunish uchun zarurdir. O‘rta asrlarda Movarounnahr madrasalarida arab tilini o‘qitishda maxsus darsliklar qo‘llanilgan. Ulardan biri – “Nahv-i Mir” risolasidir. Asarning muallifi – alloma Mir Sayyid Sharif al-Jurjoniy (740–816 h.) forsiy olim bo‘lib, Jurjon shahrida tug‘ilgan. U o‘z davrining eng buyuk mutafakkirlaridan biri sifatida tanilgan va ko‘plab sohalarda, jumladan, nahv, sarf, mantiq va kalomda asarlar yozgan. “Nahv-i Mir” uning eng mashhur asarlaridan biri bo‘lib, Dars-e-Nizami (Hindiston va Markaziy Osiyo madrasalarining o‘quv dasturi) ning muhim qismiga aylangan. [1] Asar fors tilida yozilganligi sababli o‘quvchilarga qulaylik yaratgan va qisqa, sodda uslubda bayon etilgan. U arab nahvining murakkab qoidalarini 20 ta darsga bo‘lib, talabalar uchun oson o‘zlashtiriladigan shaklda taqdim etadi. Bugungi kunda ham bu risola arab tili o‘rganuvchilar orasida mashhurligini saqlab qolmoqda, chunki u zamonaviy darsliklardan farqli o‘laroq, klassik uslubni saqlagan holda amaliy misollar bilan boyitilgan. Ushbu maqolada asarning tuzilishi batafsil ko‘rib chiqiladi, chunki uning sistemali va mantiqiy tuzilishi ta’lim jarayonida katta ahamiyatga ega. [2]

“Nahv-i Mir” asari umumiy hajmi jihatidan ixcham bo‘lib, taxminan 100–150 bet atrofida (tarjima nusxalariga qarab). Asosiy mazmuni 20 ta dars (fasl) dan iborat. Muqaddima va xulosa qismidan tashqari, asar oxirida qo‘shimcha (addendum) va asosiy terminlar jadvali joylashgan.

Bu tuzilish asarni o‘quv qo‘llanmasi sifatida juda qulay qiladi: har bir dars oldingi mavzuni asos qilib, keyingi mavzuga o‘tishni ta’minlaydi.

Asarning umumiy tuzilishi quyidagicha:

1. Muqaddima (muallifning kirish so‘zi) – nahv ilmining ahamiyati, uning sarf bilan bog‘liqligi va asarning maqsadi bayon etiladi.
2. Asosiy 20 ta dars – grammatikaning asosiy tushunchalaridan tortib, murakkab sintaktik qoidalargacha.
3. Qo‘shimcha va terminlar – talabalar uchun qo‘shimcha qoidalar va lug‘at.

Quyida har bir darsni qisqacha tahlil qilamiz.

⇛ 1–4-darslar: Asosiy tushunchalar va gap turlari. Birinchi dars “Lafz” (so‘z) ga bag‘ishlangan. Muallif lafzni mufrad (yagona) va murakkab (birikma) ga ajratadi, so‘ngra murakkabning foydali (mufid) va foydasiz (g‘ayri mufid) turlarini ko‘rsatadi. Ikkinchi dars “Murakkab mufid” (foydali gaplar) da jumla ismiy va fi’liy turlarini, uchinchi dars esa “Murakkab g‘ayri mufid” ni tahlil qiladi. To‘rtinchi dars “Ism, fi’l va harf belgilari” da har uch so‘z turkumining o‘ziga xos alomatlarini sanab o‘tadi. Bu bo‘limlar asosiy grammatik kategoriyalarni shakllantiradi va talabaga “nima uchun gap shunday tuziladi?” degan savolga javob beradi. [3]

⇛ 5–10-darslar: So‘z o‘zgarishlari va morfologik xususiyatlar. Beshinchi dars mu’rab (o‘zgaruvchan) va mabni (o‘zgarmas) so‘zlarni farqlaydi. Oltinchi dars mabni ismlarni (zomirlar, ism mosul va boshqalar) batafsil yoritadi. Yettinchi dars ma’rifa (aniq) va nakira (noaniq) ismlarni, sakkizinchi dars ko‘plik (jam’) turlarini – taksir va tas’hih ni o‘rganadi. To‘qqizinchi dars i’rob (raf’, nasb, jarr) qoidalari, o‘ninchi dars mudori’ (hozirgi-kelasi zamon fe’li) va uning i’robini ko‘rib chiqadi. Bu qism morfologiya va sintaksisning kesishgan joyini qamrab oladi va talabalarga so‘zning gapdagi holatini aniqlash ko‘nikmasini shakllantiradi.

⇛ 11–17-darslar: Amillar va ularning ta’siri. O‘n birinchi dars “Amil” (boshqaruvchi omillar) ga bag‘ishlangan – lafziy va ma’noviy amillar farqlanadi. O‘n ikkinchi dars mudori’ga ta’sir etuvchi harflarni (nasb va jazm beruvchi), o‘n uchinchi dars amil fi’llarni (ta’sirli fe’llar), o‘n to‘rtinchi dars mutadi (o‘tishli) fe’llarni tahlil qiladi. O‘n beshinchi dars noqis (kamchilikli) fe’llar (kana va uning aka-ukalari), o‘n oltinchi dars amil ismlarni, o‘n yettinchi dars ma’noviy amillarni yoritadi. Bu bo‘lim asarning markaziy qismi bo‘lib, gapning ichki munosabatlarini ochib beradi. Jurjoniy bu yerda amaliy misollar bilan ishlaydi, masalan, “Zayd qo‘yadi” jumlasini turli amillar ta’sirida o‘zgartirib ko‘rsatadi.

⇛ 18–20-darslar: Qo‘shimcha qoidalar va istisnolar. O‘n sakkizinchi dars “Tabe’lar” (ergashuvchilar – sifat, ta’kid, badal, atf) ni, o‘n to‘qqizinchi dars munsarif va g‘ayri munsarif ismlarni, yigirmanchi dars faol bo‘lmagan harflarni ko‘rib chiqadi. Bu bo‘limlar oldingi darslarni mustahkamlab, istisno va murakkab holatlarni yechadi.

Xususan, asarning uslubi o‘ta ixcham tuzilishga ega. Har bir dars qisqa ta’rif, misollar va qoidalar bilan cheklanadi. Fors tili orqali yozilganligi sababli o‘quvchilar uchun qulay, ammo chuqur mazmunli. Movarounnahr madrasalarida bu risola “Kofiya”, “Alfiya” kabi yirik asarlar bilan birga o‘qitilgan va talabalar uchun “kirish” darajasidagi qo‘llanma sifatida xizmat qilgan. [4] Asar pedagogik jihatdan samarali, chunki u nazariyani amaliyot bilan bog‘laydi. Masalan,

ISSN: 3030-332X Impact factor: 9,493 Volume 17, issue 1, Aprel 2026
https://wordlyknowledge.uz/index.php/IJSR worldly knowledge
Index:* *google scholar, research gate, research bib, zenodo, open aire.
https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG
https://www.researchgate.net/profile/Worldly-Knowledge
https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3030-332X

har bir qoida uchun Qur'on oyatlari yoki oddiy jumlalardan misollar keltiriladi. Bu talabalarning grammatik tahlil (tarkib) qilish ko'nikmasini rivojlantiradi. Zamonaviy arab tili o'qitishda ham "Nahv-i Mir" ning sodda uslubi foydali bo'lishi mumkin.

Xulosa. Xulosa qiladigan bo'lsak, "Nahv-i Mir" asari arab nahvining klassik namunasi bo'lib, o'zining mantiqiy tuzilishi, ixchamligi va amaliy yo'nalishi bilan ajralib turadi. 20 ta darsning ketma-ketligi grammatika qoidalarini bosqichma-bosqich o'zlashtirishga yordam beradi. Movarounnahr madrasalarida asrlar davomida o'qitilgani bu risolaning nafaqat ilmiy, balki madaniy ahamiyatini ham ko'rsatadi. Bugungi kunda ham arab tili o'rganishda "Nahv-i Mir" ni o'rganish talabalarga klassik uslubni saqlab qolish imkonini beradi. Ushbu asarni chuqur o'rganish arab filologiyasi va ta'lim tarixini yanada boyitadi. Kelajak tadqiqotlarida asarning o'zbekcha tarjimalari va zamonaviy darsliklar bilan solishtirish mavzusi dolzarb bo'lib qoladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Al-Jurjani, Mir Sayyid Sharif. Nahw Mir: A Primer in Arabic Grammar (inglizcha tarjimasi). Tarjimon: Asrar Rashid. Dar al-Imam Yusuf al-Nabhani, 2016.
2. Umurzoqov, B.S. "Arab tili tarixiga bir nazar va o'tmishda Movarounnahr diyorida o'qitilgan arab tili darsliklari" // CyberLeninka. 2025.
3. Ayniy, Sadriddin. Esdaliklar. Toshkent: Ma'naviyat, 2000.
4. Fitrat, Abdurauf. Tanlangan asarlar. 1-jild. Toshkent, 2000.
5. "Nahw Mir" (forscha asl matn va ingliz tarjimasi). Archive.org elektron resursi.
6. Jurjoniy, Sayyid Sharif. Nahv-i Mir (o'zbekcha tarjima nusxasi). arabic.uz kutubxonasi.
7. Khanikov, N. Opisanie Bukharskogo khanstva. Sankt-Peterburg, 1843.
8. Rashid, Asrar. Introduction to Nahw Mir. Hadithiyya Publications, 2014.